

կէտը կը դառնար հարստանալ, ու ծերութեան հասակին երուսաղէմ երթալով «Մահտեսի» դառնալ: Զի նստելու իրաւունքէ զրկուելով, էջ հեծնելու սովորութիւնը կը զարգանար, որով էջ հեծնող ամէն չափահասը, թիւրքերու աչքին «Մըղղըսի» (Մուքատտէս=սուրբ, նուիրական) էր. ու հարուստ մըղղըսին կ'անուանուէր հաճի աղա, ահա քաղաքի այդ ժամանակի հայու խտէպի ու փառքի գագաթնակէտը:

Բայց ինչպէս ըսինք, տարբեր վիճակ ունէին միւս գաւառական Հայերը:

Քիւրդերը տեսնելով նախապէս իրենց մօտիկ ու բարեկամ հայի հեռացած լինելը, որ արդիւնք էր ոչ միայն քաղաքական այլև տնտեսական պայմաններու ու անոնցմէ ծընունդ առած կենցաղի՝ չաղախուած ստրկութեամբ. առանց կրօնական ու ազգայնական ատելութեան՝ իրենք ալ յ'արհամարհէին Հայուն իրենց կողմէ անոր անուանելով «Յըւլայ»: Իրենց բերնի մէջ անարգական բառ մը, որ կը նշանակէ թոյլ, քաղաքական ամեն տեսակ առաքինութիւններէ զուրկ, Պօճտանի, Շիրվանի և չրջակայից Քիւրդերու ու Հայերու մէջ տարածուած է հետեւեալ վիպական պատմութիւնը:

«Հայերն ու Քիւրդերը եղբայրներ էին, ու կ'ապրէին միասին հաւասար կեանքով, անոնց կենցաղի երկու գլխաւոր ուժերն էին սուրն ու գուքան(*): Այնպէս եղաւ որ անոնք

(*) Բրօք. Ս. Մարք, «Ինագիրներ և հետազոտութիւններ Հայ վրացական լեզուաբանութեան» ուսումնասիրութեան մէջ, հրատարակուած 1903ին Պետերբուրգ, այս բառին համար հետեւեալ բացատրութիւնը կու տայ.

... «Քուքան բառը կը հանդիպի ոչ միայն հնդօ-եւրոպական և ինչպէս հեղինակը կ'անուանէ «կովկասեան» լեզուներու մէջ, այլ և սեմիտական. ամէնէն առաջ այս բառի նշանագրական ձևը կը գտնենք Ուրմիական և Սիրիական բարբառին մէջ (Dr. A. Socin): Ըստ հեղինակի յիշատակութեան այս փոխ առնուած բառը կայ նոյնպէս Օսետիներու ու Քիւրդերու մէջ: Եթէ ընդունինք որ բառը փոխ առնուած մ'է, սոյնու ամենայնիւ Քուքան բառի ձևը (Փորմը) վրացա—Հայկական է:»

Լեզուաբանական այս հետազոտութենէն կը տեսնուի որ երկրագործութիւնը եթէ յատուկ է եղեր նախկին դարերու մէջ բոլոր ժողովուրդներու, բայց անոնց մեծ մասը հրաժարեցր ու անցեր են զանազան ասպարէզները, ու Հայը մնացեր է մեծ մասամբ, հողին կապուած, աշխատութեան նուիրուած ազգ մը: